

Şerif Mardin'in Osmanlı (Türk) Modernleşmesi Üzerine Bazı Mülahazaları

Abdulazim Şimşek*

Geçtiğimiz günlerde Şerif Mardin öldü. Allah rahmet eylesin. Mardin'in ölümünü müteakip çeşitli mecralarda hakkında kimi övgü dolu kimi ise sadece yergi içerikli çok sayıda metin neşredildi. Haddizatında nice Mardin unutulmuştu. Demek ki ölmeseydi onu kimse hatırlamayacaktı. Oysa Türk düşüncesinin gelişimi açısından bu tür isimlerin, Halil İnalcık'ın, Niyazi Berkes'in, İdris Küçükömer'in, Kemal Karpat'ın, Kurtuluş Kayalı'nın, Düccane Cündioğlu'nun, Tanıl Bora'nın vd. mütemadiyen okunması ve tartışılması muciptir. Hayırhah olan da budur. Bundan sonra Mardin'in hatırdan ne kadar kalacağı, onun üzerine yapılacak çalışmalarla kendini gösterecektir. Ancak, onun, ölümü dolayısıyla hatırlanmasında bir problem olduğu kanaatindeyiz. Çünkü Mardin'in, 'evrensel' bir sosyolog olduğunu belirtip ardından da onu kısır meselelere hapsedmek tam bir garabettir. Ölümünden sonra neşredilen metinlerin çoğunda Mardin, 'Kemalizm', 'Nurculuk', 'mahalle baskısı' ve 'merkez-çevre' konuları bağlamında tahlil edildi. Koca bir külliyyata sahip olan Mardin'in, mahut mevzular dışında söylediklerini çok az kişi hatırlıyor. Belki de bilerek aktüel meselelere hapsedildi. Bir tür 'öç' alma yöntemi olarak da algılanabilir. Aslında bu, bizim merakımızı ve analitik düşünme yetimizi de ele veriyor. Aynayı yüzümüze tutuyor da anlayabilene. Bu durumu güzel bir şekilde ifade eden Nurullah Ataç'a kulak verebiliriz. Ataç'a göre, "düşünmüyoruz", sadece düşündüğümüzü sanıyoruz". Yani "cogito cogitare". Yoksa herhangi meseleyi ele alıp

* Ankara Üniversitesi, Doktorant, abdulazimsimsek @ gmail.com

etraflica, nesnel ölçütlere göre değerlendirenlerin sayısı çok azdır. Bu nedendir ki konu, neden ve nereden açılırsa açılınsın, insanlar, hemen bir takım parlak sözler söylemeyi vazife bilir. Bundaki amaç da karşıdakini söyle oturaklı, dokunaklı bir sözle susturmaktır. İşte bu düşünmek midir? Aksine düşünmemenin ta kendisidir.

Türk akademisinin hali pür melalken Şerif Mardin'in metinlerinin hak etmediği şekilde tartışma konusu olması en hafif tabirle eblehliktir. Akademik personelin kahir ekseriyeti haber sitelerinin, cafcıflı, parıltılı, ışıltılı sayfalarında sörf ederken bir yandan da akademiyanın barem basamaklarını tırmanmanın hayallerini kurarken Şerif Mardin'in sığ tartışmaya malzeme yapılması yazıktır. Değil mi ki Türkiye'de sosyal bilimlerde gazeteci, akademisyenden daha mübittir. Türk entelijasiyası denilince ilk akla gelenlerin gazeteciler olması bir manidar değil midir? Dolayısıyla Türk üniversiteleri, Şerif Mardin gibi kaç tane akademisyen çıkartabilmiştir? Onu hunharca, acımasızca tenkit edenler bu sorunun cevabını vermesi lazım.

Klasik tarih metinlerinde Osmanlı modernleşmesi tahlil edilirken genellikle modernleşmeden anlaşılan/kastedilen ordu, hukuk, eğitim ve idari alalarında yapılan yeniliklerdir. Bunlar maddeler halinde alt alta sıralandırmıydı al sana modernleşme tarihi. Zaten siyaset bilimi kavram setinden ve sosyolojik tahlillerden yoksun metinler olduklarından mütevellit ancak bu kadar olabilir. Bugün hala lisans öğrencilerinin beyinleri bu tür metinlerle iğfal edilmektedir. Bu metinlerin daha fazla piyasası var. Alıcısı fazla. Bunları anlamak için fazla zihinsel jimnastiğe ihtiyaç duyulmaz. Dolayısıyla Mardin'i burada ayrı bir yere koymak/oturmak gerekiyor. Çünkü metinlerinin neredeyse tamamı Osmanlı/Türk modernleşmesini, sosyoloji, siyaset bilimi ve tarih disipliniyle anlamaya yöneliktir. Mardin, akademik çabasını bu yöne hasretmiştir.

Şerif Mardin, yukarıda zikredilen güncel politik meselelerin dışında da yazdıkları, söyledikleri vardı. Hem de mezkur kısır tartışmalara malzeme edilmeyecek kadar değerli çalışmalar. Örneğin onun Osmanlı modernleşmesi üzerine söyledikleri hala tazeliğini korumaktadır. Türk modernleşme dinamiklerinin neredeyse tamamını 'Yeni Osmanlılara' bağlamıştır. Gerçi, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri*'nde ise modernleşmenin temellerini Lale Devri'ne kadar götürmüştür. Cumhuriyet döneminde yapılan köklü reformların esas kaynağını da burada aramıştır Mardin.

Şerif Mardin'in Osmanlı/Türk modernleşmesi üzerine çalıştığı dönemde bugünkü gibi kaynaklara ulaşmak o kadar kolay değildi. İnternet henüz icad edilmemişti. Hangi kaynağın nerde olduğunu bulmak/bilmek bu kadar kolay değildi. Üniversite kütüphanelerinin katalogları ne kadar düzgündü

bu tartışılır. Mardin'i, yukarıda zikredilen komprime 'modernleşme tarihi' metinlerinden ayrıcalıklı kılan etmenlerin başında Osmanlı gündelik yaşamının değişmesini siyasi metinlerden ziyade edebiyat üzerinden okumasıdır. Mardin burada, edebiyatı, modernleşmeyi eleştiren bir araç olarak görmüştür. Çünkü 1860'lardan itibaren Batılılaşmayı felsefi, iktisadi sistemden ziyade adabı muâşeret usulü ve moda üzerinden tahlil edenler olmuştur. Bunlar 20. asır edebiyatında Ahmet Mithat Efendi'nin 'Felatun Bey'i, Recaizade Mahmut Ekrem'in 'Bihruz Bey'i ve Ömer Seyfettin'in 'Efruz'u olarak karikatürize edilmiştir. Yine basının Osmanlı modernleşmesindeki rolü üzerinde durmuştur. Örneğin Yeni Osmanlılar, eleştirilerini gazete üzerinden yapmışlardı. Namık Kemal ve Şinasi Tasvir-i Efkar'da Yeni Osmanlıların, ortak bir bilinçle hareket etmelerini salık vermişlerdi. Türk basınının, Türk siyaseti ve tefekkürü üzerindeki etkisi irtifa kaybetmeden devam ettiğini söyleyebiliriz. II. Meşrutiyet yıllarında İslamcıların *Sebilürrüşad*'ı, Türkçülerin *Türk Yurdu*, Batıcıların (Abdullah Cevdet) *İctihad*'ı ve Sosyalistlerin *İştirak*'i böyle bir vasıf görmüştü. Cumhuriyet döneminde bu gelenek devam etmiştir. 1930'lu yıllardaki *Kadro* dergisi ve Türkçü dergiler ile 1960'lı yıllardaki *YÖN* ve *Devrim*'i de unutmamak gerekir.

Mardin, Osmanlı modernleşmesine eğilirken evvel emirde yönetim zafiyetinin belirmesi ve bu sorunların giderilmesi gibi çözüm pratikleri üzerinde durmuştur. Vakti Osmanlı teknik anlamda Batı'yı geriden takip ederken yöneticilerin işi kolay olmamıştı. Çünkü teknik modernleşmenin yanında toplumun gündelik yaşamı da şekilleniyordu. Bu durum rahatsızlık yaratıyordu. Bu tür toplumlarda yenilik yapmak kolay değildi. Örneğin Cevdet Paşa, Osmanlı gündelik yaşamın 'kösteklendiğini' söyler. Keza N. Kemal ve Ziya Paşa kendi karşı çıkışlarını şu şekilde gerekçelendirmişlerdi: "*Tanzimatçıların sömürüyü anlamadıklarını, üst sınıf meydana getirdiklerini, kendi kültürlerini Batı'nın gündelik yaşamına değiştirdiklerini ve şeriatı göz ardı ettiklerini*" belirtmişlerdi. Osmanlı ve Cumhuriyet döneminde modernleşmenin önündeki tek engel neredeyse 'din' görülmüştür. Şerif Mardin buna farklı bir yorum getirmiştir. Ona göre modernleşme iki engelle karşılaşmıştır. Birincisi, "*yolu kesinlikle kapayan engeller*", ikincisi ise "*kimse-nin aleyhinde açıkça konuşmaya cesaret edemediği, fakat genellikle direnişin esaslı olan gizli yapılarıdır.*" Modernleşmeye engel olan ve 'dini' olarak nitelendirilen etkenlerin bazen tamamen dini olmayan ve din arkasına saklanan yapılar olduğunu ifade etmiştir.

Mardin'e göre, Osmanlı hiçbir zaman Batı ile ilişkisini kes(e)memişti. Ancak bu, bir tür ast üst ilişkisiydi. Osmanlı, kendisini üstün gördüğü için Batı'daki gelişmeleri takip etmeyi gerekli görmemişti. Akdes Nimet Kurat

da bundan yakındır. Kurat, Rusya, Çar (Deli) Petro döneminde donanma inşa edip Osmanlı'dan Azak Kalesi'ni almasını hiçbir zaman merak etmediğini esfle zikreder. Mardin, Osmanlı modernleşmesini başlatan isimlerin, meseleyi bir bütün olarak anlayamadıklarını ifade eder. Savaş meydanlarında Batı'nın askeri üstünlüğüne karşı olarak ordu alanındaki yeniliklere hız vermişlerdi. Ancak ıskalanan başka mühim meseleler de vardı. Batılı devletler, birbirleriyle teknik anlamda gelişmenin yanı sıra ticaretle de rekabet halindeydiler. 19. asırda emperyalist bir veçheye dönüşmüştü bu rekabet. Ancak Osmanlı Batı'ya karşı tarım ve endüstride çıkarlarını koruyamamıştı. Mardin'in bu eleştirisi pekala Cumhuriyet dönemine de uyarlanabilir. Teknik ve kurumsal bakımından Türkiye'nin inkişaf gösterdiği muhakkaktır. Ancak zihinsel tepki, refleks ve üslubumuzda bir değişimin olduğunu iddia etmek yanıltıcı olur. Bu açıdan başlangıç noktasında debelendiğimizi söyleyebiliriz. Yirmi birinci asrın ilk çeyreğini aştığımız şu günlerde milliyetçiliğin, İslamcılığın, Kemalizm'in ve solculuğun yaşadığı kriz de budur. Kendi gelişimini tamamlayamamış, ergenlik hallerinden ne yazık ki kurtulamamıştır. Birbirimizi hazmetme, tolere etme kültürü ne yazık ki yerleş(e)memiştir.

Şerif Mardin'i polemik hale getirecek başka bir mevzu Abdulhamit dönemine yaklaşım biçimidir. Mardin, bu dönemi anlamaya çalışmıştır. Abdulhamit'i ne 'Kızıl Sultan'a hapsedmiş ne de hatalarını görmezden geleerek ondan bir 'ulu hakan' çıkarmıştır. Cepheden kategorik karşıtlık gibi ucuz polemik peşine düşmemiştir. Mardin, Osmanlı'da Batıcılık fikrinin tam tekâmül gösterdiği dönemin Abdulhamit dönemi olduğu belirtir. Modern okullarda okuyanların sayısındaki artış, yabancı dil bilenlerin sayısının çoğalmasını padişahın Batı'yı model almasından kaynaklandığını ifade eder. Abdulhamid devrini 'istibdad' olarak tanımlanmasına karşın mesela çağdaş edebiyatın temellerinin bu dönemde atıldığını belirtir. Bir de Abdulhamid siyasetinin 'İslamcı' olduğunu ifade etmenin yanlışlığına dikkat çekmiştir. Ona göre, Abdulhamid, kendisinden çok daha evvel başlayan İslamcılık akımını iç ve dış politikada kullanmaktan başka bir şey yapmamıştır. Zaten *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*'nda Mardin, İslamcılığı Yeni Osmanlıların, Osmanlı'nın Avrupa 'vesayetinden' kurtarmak için başvurdukları siyaset olarak bellemiştir. Onun belirttiğine göre, Yeni Osmanlılar, siyasi düşüncelerini "İslami terminoloji" üzerine inşa etmişlerdi. Abdulhamid'i İslamcı olarak tanımlayanlar, onun, milliyetçiliğe kati surette karşı olduğunu ifade ederler. Şerif Mardin, milliyetçilik akımının başlangıcına Abdulhamit döneminde izlerine rastlamak mümkün olduğunu ve kendisinin 'milliyetçiliğe karşıdır' tezinin doğru olmadığını ifade etmiştir.

Mardin, Sir Wilhalm Ramsey'e dayanarak Abdulhamid'in İslamcılığı, bütün Müslümanları bir çatı toplamaktan ziyade, tebaasını 'İslami-İmparatorluk' fikriyatı çevresinde birleştirmek için bir tür 'ön-ulusalcılık' çabası olarak görmüştür. Abdulhamid, Avrupa'da gelişen milliyetçiliğe ve Rusları Panislavist politikalarına karşı önlem olarak İslamcılığı tedavüle soktuğunu ifade eder Şerif Mardin. Kemal Karpat da Abdulhamid'in İslamcılık siyaseti ile ilgili benzer şeyler söylemektedir. Karpat'a göre, sultan, İslamcılığı İngiliz emperyalizmine karşı kullanmıştır.

Şerif Mardin, Türk modernleşmesini, çeşitli boyutlarıyla ve derinleşmesine gözler önüne serdi. Kimilerinin tabu gördüğü, görmezden geldiği meseleleri, tersi bir mahalle baskısına rağmen, çalışma konusu yapmaktan sakınmadı. Baskın olanın dışına çıkarak bir dip akıntı olarak çatlağını bulmaya azmetti. Fasit dairenin çıkarak Türkiye'de 'yeni bir şey' söylemenin zamanı geldiğini erken fark edenlerdendi. Binnetice Zafer Toprak, *Haber Türk*'ten Kübra Par'a verdiği röportajda 1970'li yıllarda 'din' ile uğraşmanın zor olduğunu ama Mardin'in buna cesaret ettiğini ifade eder.